

К.Л. Мілютіна
Miliutina, K. L.

Особливості життєвої стратегії особистості у сфері зайнятості в умовах соціальної нестабільності

Peculiarities of life strategies in employment under conditions of social instability

У статті розглянуто проблему типологізації життєвих стратегій особистості. Виявлено шість типів: компенсації, декомпенсації, гіперкомпенсації, звинувачення, планування, самопланування.

Ключові слова: життєва стратегія, друга освіта, перенавчання безробітних.

This article describes the problem of typology of the individual's life strategies. The study has defined six types of them: compensation, decompensation, hypercompensation, charges, planning, self-planning.

Keywords: life strategies, second education, retraining of the unemployed.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникає потреба у посиленні процесу суб'єктної активності особистості в умовах, пов'язаних із суспільною, економічною, соціально-політичною нестабільністю соціуму.

Реорганізація галузей народного господарства призводить до масового вивільнення працездатного населення, створюючи ситуацію структурного безробіття. При цьому здатність до успішної реалізації власної життєвої стратегії в умовах такої соціальної ситуації розвинена не у всіх. Це породжує проблеми, зумовлені дезадаптивною життєвою стратегією людини: неможливість знайти роботу, тривале безробіття, незадоволеність своїм професійним та особистісним статусом, втеча від реальності в наркозалежність тощо. З метою запобігти поширенню і загостренню зазначеного комплексу проблем прийнята концепція безперервної освіти, яка передбачає можливість фахового перенавчання дорослих у разі втрати попередньої професії та надає можливість свідомої зміни власної професійної ідентичності відповідно до суб'єктивних бачень життєвої перспективи.

У психологічній науці проблематика закономірностей формування життєвої стратегії особистості в ситуаціях, породжених динамічними змінами в суспільстві (безробіття, втрачені спеціальності, фахова переорієнтації тощо) досліджена недостатньо.

Наукова проблема типологізації життєвої стратегії особистості полягає у виявленні психологічних чинників, що сприяють ефективній реалізації особистісного потенціалу в ситуації змін соціального середовища та власного професійного статусу.

Мета дослідження – розробка типології життєвих стратегій особистості та вивчення їх розподілу в осіб, котрі перебувають у ситуації перенавчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць, безпосередньо присвячених проблемі життєвої стратегії особистості, показує, що в сучасній психологічній науці категорія життєвого шляху та життєвої стратегії особистості є однією із найважливіших. Її значущість зумовлена, по-перше, можливістю охарактеризувати індивідуальний розвиток людини. Саме опис життєвої стратегії особистості містить інформацію про життєві кризи цієї особистості, її власний життєвий досвід, певні особистісні чинники та стосунки з оточуючими.

На загальнометодологічному рівні науковим вивченням проблеми займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники, серед значної кількості яких особливо слід відзначити К. Абульханову-Славську, А. Адлера, Б. Ананьєва, Л. Анциферову, О. Асмолова, Г. Балла, М. Бердяєва, Л. Виготського, М. Вебера, Е. Дюркгейма, В. Каліна, І. Кона, Д. Леонтєва, Б. Ломова, К. Левіна, С. Максименка, А. Маслоу, В. Моляко, С. Московічі, К. Роджерса, С. Рубінштейна, В. Франкла, Е. Фромма та ін.

У той же час дослідження особливостей життєвого стилю (О. Лібін) і життєвих стратегій (К. Абульханова-Славська), виокремлюючи типологію спрямованості та активності особистості щодо її життєвого шляху, не приділяють достатньої уваги чинникам і механізмам, які зумовлюють вибір тієї чи іншої життєвої стратегії. Зважаючи на відсутність спеціальних досліджень і суспільну значущість окресленої проблеми, її наукове вивчення у наш час є особливо актуальним.

Мілютіна Катерина Леонідівна, доктор психологічних наук, доцент кафедри психології, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Київ).

Miliutina, Kateryna Leonidivna, Dr. S. (Psychol.), Docent, Department of Psychology, Ukrainian State Employment Service Training Institute (Kyiv).

За К. Абульхановою, стратегія життя – це принципова здатність особистості до поєднання власної індивідуальності з умовами життя, її відтворення та розвитку. В основі типології стратегій лежить активність або пасивність реагування людини на життєві ситуації. Активні стратегії поділяються на типи – із переважанням ініціативи або відповідальності. При визначенні структури стратегії життя особистості провідною є ідея єдності трьох компонентів: життєвої позиції, життєвого стилю та лінії життя. Життєва позиція – платформа для реалізації певної стратегії життя, створює основу для вибору певного способу вирішення життєвих протиріч. Життєвий стиль передбачає формування певного цілісного образу життя особистості, залежно від обставин, забезпечення формування різних життєвих варіантів. Лінія життя визначає сферу пріоритетів особистості та акцентуацію стратегії життя в певній сфері життєдіяльності – сімейній, професійній, відпочинкової тощо. Елементами стратегії життя, які в різних співвідношеннях визначають ці компоненти, є життєвий сценарій (план, програма), соціальний характер, спосіб життя.

На думку Р. Пехунена, життєва стратегія – це результат розвитку особистості. Структура передбачає три основні складові – системи керування, діяльності та зворотного зв'язку, кожна з яких відповідає за окремі характеристики життєвої стратегії.

Дослідження розвитку особистості та формування життєвої стратегії у здорової дорослої людини нечасто потрапляли до кола наукових інтересів вітчизняних і зарубіжних авторів. Виходячи із загальної проблематики роботи, більш детального аналізу потребують механізми соціалізації та вироблення людиною власних переконань, пов'язаних з її самосвідомістю, у т.ч. і професійною.

Виклад основного матеріалу. Поняття стилю носить широкий, міждисциплінарний характер. Загальне розуміння цього терміну зводить його передусім до неповторного поєднання засобів вираження та самовідтворення носія. За О. Лібінім, основні закономірності феномена індивідуального життєвого стилю відображає низка принципів – *принцип єдності; принцип інваріантності; принцип ієрархічної організації стильової сфери; принцип кроситуативності (надситуативності)*, що виражаються в усталеності стильових проявів незалежно від ситуаційного контексту, в якому вони реалізуються. Наведені принципи свідчать про наявність загальнопсихологічної основи стилю як найсуттєвішого параметра індивідуальних відмінностей поведінки людей. Ці принципи також узгоджуються з теорією ментальної ієрархії (Л. Веккер, О. Лібін) та свідчать на користь існування єдиної основи ієрархічної організації психіки.

Життєдіяльність людини спрямована на досягнення цілей, що очікуються у більш-менш віддаленому майбутньому. У цьому контексті особистісна активність і пристосування виявляються радше як адаптація до передбачуваного майбутнього, ніж до теперішнього. Люди створюють власний світ шляхом “структурування свого життєвого простору” відповідно до власних життєвих переживань (поняття вперше було сформульовано в роботах К. Левіна та розвинуто в дослідженнях Т. Титаренко, Ю. Швалба). Цінність, значущість різних ситуативних

складових визначається індивідуальними перспективами, поглядом людини на майбутнє. У процесі соціалізації людина розширює межі часової орієнтації, створює свій “часовий кругозір” як інтегративну особистісну характеристику розвитку власних часових уявлень, що формуються соціальною діяльністю. Таким чином, можна дійти висновку, що поєднання соціально зумовлених уявлень людини про цілі свого життя, власну життєву перспективу з її індивідуальним життєвим стилем як індивідуально-своєрідною системою психологічних засобів, до яких свідомо або імпульсивно вдається людина з метою врівноваження своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності, вибудовує структуру життєвої стратегії особистості, позначаючи перспективу дослідження її типології та можливих змін.

За умови стабільного соціального середовища людина може використовувати сформовану в процесі первинної соціалізації життєву стратегію досить успішно, адже відносна стабільність зовнішнього оточення не вимагає зміни індивідуального стилю і дозволяє вибудувати адекватну та реалістичну життєву перспективу. Прояви життєвого стилю завжди мають місце у буденній життєдіяльності людини, наявність життєвої перспективи та пов'язаних з нею цілей і планів актуалізується у процесі прийняття рішень; натомість прояви життєвої стратегії стають найбільш помітними в конфліктній життєвій ситуації.

Життєва стратегія є динамічним особистісним утворенням, яке дозволяє людині узгоджувати власні прагнення з вимогами соціального середовища в ситуаціях різного типу.

У роботі використовується комплекс психологічних методів, вибір яких залежав від змісту проблеми, що вивчалася, та етапу дослідження. Для розв'язання поставлених задач і перевірки гіпотез було застосовано загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження, зокрема аналіз основних понять, систематизація матеріалу, порівняння й узагальнення даних, моделювання. Емпіричні дослідження виконувалися із застосуванням методів анкетування, інтерв'ювання, психодіагностичного тестування, було використано наступні методики: соціально-психологічної адаптації (СПА) Роджерса – Даймонда, методика Р. Янов-Бульман, геометричний тест В. Лібіна, каузометрія та “життєвий шлях” О. Кроніка, методика граничних сенсів та “Тест світу” Д. Леонтєва, “Хто Я?” Куна – Макпартленда, розроблені в межах нашого дослідження методики “Прислів'я”, “Адаптивна активність”, та “Невизначені ситуації”. Застосовувалось також Q-сортування, формуючий експеримент, фоносемантичний та контент-аналіз літературних текстів та нарративів.

Характеристика вибірки. У дослідженні взяли участь 1 252 особи, із них 1 100 дорослих людей, котрі належать до різних соціальних груп (наркозалежні, безробітні, безробітні під час перенавчання, стабільно працюючі, кадровий резерв, слухачі другої вищої освіти) та 152 особи віком 15–16 років, які перебувають на різних рівнях професійної самовизначеності. У групі дорослих – 589 жінок, 511 чоловіків; у групі підлітків розподіл був більш рівномірним: 80 дівчат та 72 хлопці.

Учасники груп перенавчання та другої освіти були схожі між собою тим, що їх характеризували співпадіння

паспортного та суб'єктивного віку, висока тривалість життя та середній рівень його насиченості подіями. Життя досліджуваних групи кадрового резерву вирізнялося високою насиченістю подіями, великою тривалістю, при цьому суб'єктивний вік представників цієї групи був меншим за паспортний. У групі стабільно працюючих спостерігалися середня тривалість життя, низька його насиченість подіями, відповідність паспортного віку суб'єктивному.

Встановлено достовірний зв'язок між рівнем адаптивної активності індивіда та його сприйняттям власного життєвого шляху. Адаптивна активність позитивно пов'язана зі спрямованістю людини в майбутнє та наявністю подій професійного характеру і негативно – з її психотравмуючими подіями та акцентуванням уваги на минулому. Було виявлено чинники, що обумовлюють вибір типу реалізації життєвої стратегії: індивідуально-стильові особливості, специфіка життєвих диспозицій, суб'єктивне сприйняття життєвого шляху та картини світу, стилістика автобіографічного нарративу. Під час статистичної обробки даних (t-критерій Стюдента) не виявлено достовірних розбіжностей між групами перенавчання, другої вищої освіти та кадрового резерву, окрім параметра "Віддалена перспектива". Якісний аналіз показав наявність змістовних розбіжностей між висловлюваннями представників окремих груп у межах однієї категорії. Особливістю осіб з групи кадрового резерву та другої вищої освіти було те, що їх бажання частіше, ніж в інших досліджуваних групах, були структуровані саме за хронологічною ознакою та пов'язані між собою. Це свідчить про наявність у цих людей можливостей до свідомої, творчої побудови проекту власного життя, на відміну від інших досліджуваних, чиї бажання часто мали нереалістичний або зовнішній характер та були розташовані хаотично, залежно від асоціативних зв'язків. Обчислення за Q-критерієм дозволило виявити значущі розбіжності розподілу означених типів між досліджуваними групами. Найбільш рівномірним був

розподіл у групі безробітних, направлених на перенавчання, оскільки ця група виникла не лише з власної ініціативи її учасників, а була сформована працівниками центру зайнятості, тому мотивація перенавчання в ситуації безробіття у слухачів була різноманітною.

При проведенні кореляційного аналізу було виявлено тісний зв'язок між такими параметрами, як спрямованість у минуле та спрямованість у майбутнє з іншими змінними. Результати відображено у *таблиці 1*.

Орієнтація особистості на події минулого тісно пов'язана з її спогадами про травмуючі події, пережиті у дитячому віці. Такий тип спрямованості ускладнює формування професійного "Я-образу" та чіткої професійної спрямованості. При цьому дана категорія досліджуваних була задоволена власним соціальним статусом та не прагнула до його суттєвої зміни, що можна пояснити відсутністю навичок планування майбутнього, тому респонденти не можуть порівняти наявний та перспективний соціальний та професійний статус.

Спрямованість на майбутнє тісно пов'язана із соціальною успішністю (визначеним професійним "Я-образом") та професійною спрямованістю (об'єктивним сприйняттям самого себе). Спрямованість на майбутнє достовірно пов'язана з незадоволеністю власним соціальним статусом та прагненням до кар'єрного та професійного зростання.

Для кластерного аналізу було відібрано три ознаки, що не мали кореляційного зв'язку між собою та були значущими для визначення типу життєвої стратегії: спрямованість у минуле або у майбутнє (за казуометричною методикою), прийняття – неприйняття себе, прийняття – неприйняття інших (субшкали методики "Соціально-психологічна адаптація" Роджерса та Даймонда).

При проведенні кластерного аналізу за вибіркоким методом (усього за випадковим принципом відібрано по 10 досліджуваних із кожної групи) було виявлено наступні кластери:

Таблиця 1. Зв'язок між показниками життєвої стратегії та життєвої перспективи (кореляція Пірсона, достовірність > 0,05)

	Спрямованість у минуле		Спрямованість у майбутнє
Професійний "Я-образ"	-0,588	Професійний "Я-образ"	+0,619
Професійна спрямованість	-0,567	Професійна спрямованість	+0,619
Суб'єктивний вік	-0,162	Об'єктивний "Я-образ"	+0,252
Соціальна успішність	-0,552	Соціальна успішність	+0,632
Задоволеність соціальним статусом	+0,311	Задоволеність соціальним статусом	-0,406
Травмуючі події	+0,407	Травмуючі події	-0,475
Зв'язність подій	-0,420	Суб'єктивний "Я-образ"	-0,311

Таблиця 2. Розподіл типів життєвих стратегій в залежності від типу навчання (%)

Життєва стратегія	Формула	Група другої освіти	Група на перенавчанні
Компенсації	МИ+ПСС+ПСІ	10	11
Звинувачення	МИ+ПСС+НСІ	6	34
Гіперкомпенсації	МИ+НСС+ПСІ	17	19
Декомпенсації	МИ+НСС+НСІ	3	6
Проектування	МА+ПСС+ПСІ	18	11
Самопроектування	МА+НСС+ПСІ	42	13
Змішана		4	6

МИ – спрямованість у минуле;
 МА – спрямованість у майбутнє;
 ПСС – позитивне самоствавлення;
 НСС – негативне самоствавлення;
 ПСІ – позитивне ставлення до інших;
 НСІ – негативне ставлення до інших.

1. Спрямованість у минуле, позитивне самоствавлення, позитивне ставлення до оточуючих (19 досліджуваних);
2. Спрямованість у минуле, позитивне самоствавлення, негативне ставлення до оточуючих (8 досліджуваних);
3. Спрямованість у минуле, негативне самоствавлення, негативне ставлення до оточуючих (7 досліджуваних);
4. Спрямованість у минуле, негативне самоствавлення, позитивне ставлення до оточуючих (3 досліджуваних);
5. Спрямованість у майбутнє, позитивне самоствавлення, позитивне ставлення до оточуючих (5 досліджуваних);
6. Спрямованість у майбутнє, негативне самоствавлення, позитивне ставлення до оточуючих (8 досліджуваних).

Не було виявлено поєднання в одному кластері наступних ознак: поєднання спрямованості у майбутнє з негативним ставленням до оточуючих, та спрямованості у майбутнє та негативного ставлення як до себе, так і до інших.

У досліджуваних зі спрямованістю у минуле негативне ставлення зустрічається значно частіше.

Аналізуючи отримані емпіричні дані, можна сформулювати назви виявлених типів життєвих стратегій та співвіднести їх з групами досліджуваних: що отримують другу освіту та безробітними на перенавчанні. Типологія

життєвих стратегій відображена у таблиці 2.

Помітна нерівномірність розподілу життєвих стратегій у двох групах респондентів, що проходили навчання на базі ІПК ДСЗУ – безробітних з втраченою професією, що були спрямовані на перенавчання, та працюючих, які за власний кошт отримували другу вищу освіту. У групі другої вищої освіти достовірно частіше зустрічалися стратегії самопроектування та проектування, що дозволяє досліджуваним успішно планувати власні перспективи отримання додаткової освіти. Група перенавчання має багато спільних рис із безробітними: зокрема, поширеність стратегії звинувачення, але, на відміну від безробітних протягом тривалого часу, у них зустрічається гіперкомпенсація, компенсація та самопроектування.

Висновки. Під час емпіричного дослідження дорослих з різним рівнем соціальної успішності було виявлено шість варіантів життєвих стратегій, пов'язаних з особливостями життєвої перспективи, ставленням до себе та оточуючих. У респондентів, що перебувають у системі безперервної освіти, виявлено різні типи життєвих стратегій. Психологічної допомоги потребують стратегії звинувачення, гіперкомпенсації та декомпенсації, які притаманні групі безробітних на перенавчанні.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Психология и сознание личности / К.А. Абульханова-Славская. – М. – Воронеж : АПСН, МПСИ, 1999.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
3. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 144 с.
4. Кроник А.А. Психологическое время личности / А.А. Кроник, Е.И. Головаха. – К., 1984. – 215 с.
5. Сапогова Е.Е. Жизнь и судьба : построение индивидуальной мифологии, самопроектирование и субкультура личности / Е.Е. Сапогова // Известия ТулГУ (Сер. "Психология"). – 2003. – Вып. 3. – С. 15–21.
6. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб, 2000. – 350 с.

Стаття надійшла 12.01.2015